

LA SANITAT I LA PREMSA IGUALADINA DURANT LA GUERRA CIVIL

PARÉS i MARIMÓN, Rosa M.
ESCUDE i AIXELÀ, Manuel M.

RESUM: *La informació sobre la situació sanitària a Igualada durant la Guerra Civil és força escassa ja que no s'ha conservat la documentació municipal i la que es conserva de l'hospital també és insuficient. Gràcies a la premsa local de l'època que s'ha conservat i, principalment, als butlletins editats per la CNT-FAI i el Consell Municipal, s'han pogut conèixer dades importants que permeten perfilar una part de la història de les ciències de la salut i, per extensió, de la història local.*

Paraules clau: "Butlletí CNT-FAI", "Diari del Poble", "Full oficial del Consell Municipal", "Igualada", "premsa", "sanitat".

RESUMEN: *La información sobre la situación sanitaria en Igualada durante la Guerra Civil es bastante escasa puesto que no se ha conservado la documentación municipal y la que se conserva del hospital es también insuficiente. Gracias a la prensa local de la época que se ha conservado y, principalmente, a los boletines editados por la CNT-FAI y el Consejo Municipal, se han podido conocer datos importantes que permiten perfilar una parte de la historia de las ciencias de la salud y, por extensión, de la historia local.*

Palabras clave: "Butlletí CNT-FAI", "Diari del Poble", "Full oficial del Consell Municipal", "Igualada", "premsa", "sanidad".

*

INTRODUCCIÓ

La informació que actualment es disposa sobre la Guerra Civil a Igualada és escassa, ja que la major part de la documentació municipal dels anys 1936 a 1939 ha desaparegut. Aquesta manca s'atribueix a la destrucció de documents abans de la fugida dels dirigents revolucionaris cap a l'exili i a la requisada per la *Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos* i posterior trasllat a Salamanca, segons consta en un document de data 8 de juliol de 1939 de la Comandància Militar d'Igualada: "He recibido del Muy Ilustre Ayuntamiento de esta ciudad cincuenta sacas que contienen documentación

procedente del enemigo y que fueron depositadas en el citado Ayuntamiento por el Ejército de Ocupación, a fin de remitirlas a la Delegación del Estado para Recuperación de Documentos “¹”.

Pel que fa a la informació general del període, hi ha pocs estudis al respecte. El més ampli i detallat és el de Miquel Térmens i Graells a *Revolució i Guerra Civil a Igualada (1936-1939)*² que, com indica Josep M. Torras i Ribé en el pròleg “*ha de ser considerat sense exageració com el primer treball de recerca extensa sobre la història d'Igualada del present segle*”.

El fet de descobrir que, durant la Guerra Civil, a Igualada hi havia una publicació, el “*Full Oficial del Consell Municipal d'Igualada*”, que recollia gran quantitat de documents oficials, va fer pensar que la seva revisió podria servir per a conèixer dades i esdeveniments de l'època. La consulta es va fer extensiva a la resta de publicacions del període que s'havien conservat al Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada (CECI) i a la biblioteca de la Caixa de Pensions. Actualment, els originals es poden consultar a la Biblioteca Central d'Igualada o a www.diba.cat/biblioteques, en l'apartat de Fons locals digitalitzats.

LA PREMSA A IGUALADA ABANS DE LA GUERRA

El primer periòdic local, del qual es té coneixement és el “*Diari d'Igualada*” de l'any 1808, publicat durant la Guerra del Francès i citat per primera vegada en el *Catàlech de la Exposició històrica de la guerra de la Independència a Catalunya*. Però no és fins l'any 1863 quan apareix la primera publicació de forma periòdica, “*El Eco de Igualada*”, de la qual en fou director el farmacèutic Pere Bosch Soldevila.

El mes de juny de 1936 hi havia quatre publicacions periòdiques a Igualada : “*El devot del Sant Crist d'Igualada*” (1930-1936), portaveu de la Confraria de la Minerva i del Sant Crist, de temàtica religiosa; “*Ramell igualadí*” (1930-1936), redactada pels alumnes de les escoles de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera amb notícies locals i treballs escolars; “*Butlletí de l'Agrupació fotogràfica*” (1932-1936), amb la fotografia com a tema principal; i “*Diari d'Igualada*” (1931-1936), que informava sobre temes d'àmbit local i comarcal i que es va publicar, per última vegada, el 16 de juliol de 1936 quan el conseller de Governació de la Generalitat, Josep M. España, va ordenar la seva suspensió arran de la publicació de la notícia sobre la mort de Calvo Sotelo.

PREMSA A IGUALADA DURANT LA GUERRA CIVIL

Amb l'inici de la guerra, les publicacions anteriors van desaparèixer i van ser substituïdes per altres publicacions que eren un reflex de la nova situació i organització política.

El primer diari que es publicà fou "*Diari del Poble*", el 7 de setembre de 1936. Estava editat pel Comitè antifeixista local i era un diari de guerra que recollia notícies del front i de la situació a Igualada, Barcelona, Madrid i l'estranger. Es va deixar de publicar a partir de la dissolució dels Comitès de milícies antifeixistes, la seva integració al Consell Executiu de la Generalitat i la nova constitució de l'Ajuntament d'Igualada, a finals del mes d'octubre de 1936³.

Poc temps després, el 21 de novembre de 1936 va aparèixer el "Full Oficial del Consell Municipal d'Igualada", editat pel Consell Municipal. En el primer número deia: "*El nostre Full no serà pas un diari de combat ni d'informació general, el seu comés es reduirà a donar compte dels acords, projectes, ordres, etc., del Consell Municipal i a divulgar aquells decrets de la Generalitat que tinguin un major interès col·lectiu*"⁴. Era un diari d'informació política que informava dels pregons, les ordres, els avisos i els acords de l'Ajuntament, els avisos als refugiats⁵ i les ordres, decrets i circulars del Diari Oficial de la Generalitat. Les informacions eren transcripcions literals de documents i anaven signades pel responsable del departament que emetia el comunicat. Gràcies a aquesta publicació es coneixen moltes de les resolucions de l'Ajuntament i es compensa, en part, la pèrdua de la documentació original.

L'1 de gener de 1937 va aparèixer el "*Butlletí CNT-FAI*". Era la publicació de les Federacions Locals d'Igualada i Comarcal d'Anoia i estava redactada per membres de la CNT, la FAI, les Joventuts Llibertàries i l'Agrupació Dones Lliures. Com el "*Diari del Poble*", era una publicació de guerra que pretenia difondre les consignes anarquistes amb molta informació sindical.

La CNT-FAI va aprofitar el seu butlletí per realitzar una intensa campanya de propaganda de les iniciatives i dels projectes realitzats per les conselleries que presidien dins l'Ajuntament. Ho va fer en dues campanyes: "*Els homes de la CNT*"⁶, una sèrie d'entrevistes als consellers que la CNT tenia a l'Ajuntament i "*Igualada, l'obra revolucionària d'un Ajuntament*"⁷, on es feia una descripció detallada de totes les fites aconseguïdes.

En el número del 9 d'abril de 1938 es va emetre un comunicat indicant que es veien obligats a suspendre el setmanari "*fins que la normalitat de la situació ens permeti reprendre la nostra tasca d'orientació ideològic-sindical*". En principi, la suspensió

havia de ser temporal, però la pèrdua de protagonisme dels homes de la CNT, tant a la Generalitat com a l'Ajuntament, a partir dels fets del maig de 1937, probablement influí en que no es tornés a publicar més a partir d'aquella data.

El mes de gener de 1937 aparegueren dues noves publicacions, el "*Butlletí de la Unió de Cooperadors d'Igualada*" (1937), que tractava exclusivament sobre cooperativisme i "*Horitzons*", òrgan del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), d'informació política i sindical.

SANITAT A LA PREMSA DURANT LA GUERRA CIVIL

Amb l'excepció del "*Butlletí de la Unió de Cooperadors d'Igualada*", totes les publicacions de l'època van donar informació sobre algun aspecte relacionat amb la sanitat. Totes contenien anuncis d'activitats organitzades en profit dels hospitals de sang: sessions de cinema, festivals, sorteigs benèfics, concerts, teatre, ... i diverses subscripcions per recaptar diners.

Per ordre de menor a major importància de les notícies sobre sanitat, segueixen "*Ramell Igualadí*" i "*Horitzons*", a continuació "*Diari del Poble*" i destaquen, per la gran quantitat d'informació, el "*Full Oficial del Consell Municipal*" i el "*Butlletí CNT-FAI*".

Una notícia que es va repetir en la majoria de publicacions era l'organització de cursets d'infermeres. Fins aquell moment, els malalts havien estat atesos a l'hospital per les Germanes Carmelites de la Caritat, però van ser substituïdes per personal seglar, amb l'excepció de cinc d'elles que es varen quedar amb la condició que deixessin d'utilitzar l'hàbit. Aquest fet, junt amb la previsió de que seria necessària una major quantitat de personal per atendre als ferits, va conduir a fer una crida a la població femenina perquè s'inscrivís en aquests cursets. Els primers cursets estaven organitzats per l'hospital, sota la direcció dels Drs. Rodríguez i Botet i van començar el 25 de setembre de 1936⁸.

El març de 1937 es va organitzar un nou curset, també a l'hospital: "*El Departament de Sanitat i Assistència social de la nostra ciutat, comptant amb la col·laboració de facultatius i experts, inicia un Curset d'Infermeres, que tindrà lloc al nostre Hospital Civil a partir del dia 29, tots els dies feiners i de dos quarts de vuit a dos quarts de nou de la vetlla*"⁹, convocatòria que també fou publicada al "*Butlletí CNT-FAI*", a través d'una nota de l'Agrupació "Dones lliures"¹⁰.

Una mica més tard, la Secció Femenina de les Joventuts del PSUC, també va organitzar un curset d'infermeres, que va iniciar-se el 25 de maig de 1937¹¹. En la cloenda, el Dr Riu, director del curs, oferí una conferència sobre la lluita antigàs¹².

Diari del Poble

A nivell local, entre les notícies sobre sanitat hi havia la proposta de sol·licitar la creació d'un Hospital de Sang , *per tal de poder allitar a tots els ferits que podrien arribar del front*¹³. A pesar que en el mateix diari s'indicava que l'hospital fou creat i posat a punt, l'autorització no va arribar mai.

Altres notícies sanitàries es podien trobar en la secció "*Darreres informacions*", com per exemple, que el "*British Medical Journal*", òrgan oficial de l'Associació de Metges Britànics, *s'havia negat a inserir un anunci en el qual es feia una crida als professionals per incorporar-se a la missió mèdica de servei a Espanya*, considerant-ho una actitud intolerable¹⁴ o que, des de Ginebra, *el delegat del Comitè Nacional de la Creu Roja havia marxat cap a Barcelona, portant 27 caixes de medicaments procedents de la Creu Roja Americana*¹⁵.

Notícies no relacionades directament amb la sanitat però importants per la figura dels seus personatges, eren els anuncis de la celebració de mítings, un de la Federació Comarcal de Joventuts Llibertàries, el 30 de setembre de 1936, amb la participació de Palmira Rubio¹⁶ i el Dr. Fèlix Martí Ibañez¹⁷, el mateix dia del seu nomenament com a Cap dels Serveis Sanitaris de la Generalitat, i un altre del Partit Socialista Unificat de Catalunya, el 4 d'octubre de 1936, amb el Dr. Josep M. Pérez Solà, cap dels Serveis Sanitaris de la Caserna Carles Marx¹⁸.

Full Oficial del Consell Municipal

Al "*Full Oficial*" s'hi poden trobar notícies sobre els acords del ple municipal, alguns dels quals fan referència a temes sanitaris, com el nomenament de Francesc Botet com a metge per cobrir la vacant del Cos Mèdic municipal (24-12-1936)¹⁹, la sol·licitud d'una ajuda a la Generalitat per la instal·lació d'un dispensari antiveneri (28-11-1936)²⁰ o la decisió d'adquirir material i instrumental per la Casa de Maternitat i per l'Hospital comarcal per un import 13.547,60 pessetes (24-2-1937)²¹.

També contenia pregons com l'obligatorietat de realitzar revisions mèdiques a tots els nens menors de 2 anys²², o d'extremar les mesures d'higiene per evitar la propagació de malalties²³. Una altra secció important era la que donava difusió de les ordres, decrets i circulars de la Generalitat com la reforma eugènica²⁴, normes per combatre la propagació de la ràbia²⁵, el nomenament del Dr. Julio Cuñado com a metge forense d'Igualada el 28 de setembre de 1938,²⁶ o el decret en virtut del qual determinats hospitals van ser declarats hospitals comarcals, entre ells el d'Igualada².

Cal destacar la publicació d'un número especial²⁸ on es presentaven els comptes totals del període comprès entre el 19 de juliol de 1936 i el 30 de gener de 1937. Pel que fa a la partida de despeses s'havien destinat 5.866,40 ptes. a la Casa de Maternitat, 15.385,10 al sanatori antituberculós de "Les Colomines" i 11.128,90 ptes. per als hospitals.

La Clínica de Maternitat i Puericultura fou un projecte del consell municipal que acabà sent l'obra sanitària a la qual es van destinar més esforços. Els seus promotors van lluitar per potenciar-la al màxim per l'impacte popular que consideraven que podia tenir i van iniciar una intensa campanya propagandística a la premsa, com l'article que informava sobre la seva propera inauguració, signat pel conseller sanitari, Gaspar Mensa:

"Incorporada al patrimoni de la col·lectivitat la casa apropiada a un faciós, aquesta ha estat adaptada magníficament per al servei que s'inaugurarà el vinent diumenge. La ex-casa Godó passa a ésser popular palau de maternologia igualadina, i sota els sostres de malaurada recordança, bellament efectuada la seva adaptació i tècnicament realitzat el seu agençament, veuran la llum de la vida les noves generacions revolucionàries de la ciutat nostrada.

El Consell Municipal d'Igualada, en sessió memorable del passat 19 d'abril, declarava obligatori l'infantament en la nova Clínica especialitzada, quins serveis tècnics i sanitaris estaran sota la cura del Dr. Rodríguez, especialista tocòleg, secundat per totes les llevadores de la ciutat, més quatre infermeres de servei permanent diürn i nocturn. Les ciutadanes obligades a la utilització dels serveis de la Clínica que estiguin inscrites a l'assegurança de maternitat satisfaran, solament, una reduïda dieta, i les que no es trobin en aquest cas, deuran abonar la quantitat de 150 pessetes com a única despesa per a la compensació de tota mena de serveis i alimentació. A més, des del vinent dilluns funcionaran, a la mateixa Clínica, el Consultori de Puericultura, de les onze a dos quarts d'una, i la Consulta per a Embarassades, de les quatre a les sis de la tarda"²⁹.

La mort de tres parteres, el 27 de maig i el 3 i 25 d'octubre, va desencadenar una allau de crítiques que van obligar a l'ajuntament a donar explicacions i a respondre amb una nota³⁰ que informava de l'activitat de la clínica: "En el transcurs de sis mesos foren assistides a l'Establiment, 240 ciutadanes, de les quals, 180 eren igualadines i la resta de la nostra comarca: dels naixements escaiguts durant aquell temps, 29 foren parts distòcics i la resta, parts normals. A causa d'altres incidències, varen ser operades altres 60 malaltes. Al Consultori Prenatal varen ésser visitades 210 malaltes i gestants, i al Consultori de Puericultura varen registrar-s'hi 562 visites a infants".

A més es valorava que les tres defuncions que s'havien produït, tot i que s'havien descuidat una mica el compliment dels procediments, eren completament normals i van atribuir la campanya de desprestigi contra la clínica a elements contraris a qualsevol transformació renovadora.

Butlletí CNT-FAI

És la publicació que proporciona més dades sobre la sanitat igualadina entre l'1 de gener de 1937 i el 4 d'abril de 1938. A pesar de ser un diari d'informació sindical i de transmissió de les idees anarquistes, va incloure alguns articles de divulgació mèdica com "*L'organització de la profilaxi de les malalties, base de la medicina moderna*" o "*El problema de la pubertat*", escrits pel Dr. Rodríguez o "*La higiene a l'escola*" i "*Les regles*", pel Dr. Catarineu.

En la mateixa línia de divulgació de temes mèdics i de proporcionar informació a la població, l'Acadèmia de Ciències Mèdiques, va incloure anuncis de xerrades com "*Concepció conscient de l'avortament*" o "*Aberracions sexuals*", ambdues a càrrec del Dr. Rodríguez i de llibres com "*Medios para evitar el embarazo*", del Dr. G. Hardy, publicat l'any 1934.

Com ja s'ha dit, la principal informació en matèria sanitària venia donada per dues campanyes propagandístiques: "*Homes de la CNT*"³¹ i "*Igualada, l'obra revolucionària d'un Ajuntament*"³².

En l'entrevista de la secció "*Homes de la CNT*" realitzada a Gaspar Mensa Soms, conseller de Sanitat i Assistència Social, publicada el 3 de juliol de 1937³³, desglossa amb detall les actuacions dutes a terme en les àrees de la seva competència: hospitals, sanatoris, Casa de Maternitat, dispensaris, establiments d'assistència social, ajut als refugiats i atur obrer, en col·laboració de la comissió de treball³⁴, en clara relació al document "*Bases per les quals haurà de regir-se la socialització del conjunt sanitari de la comarca d'Igualada*", del gener de 1937.

Pel que fa a l'hospital, Gaspar Mensa explica que s'havien pintat de blanc les habitacions, s'havien obert amples finestrals per donar més lluminositat i afavorir la ventilació i s'havien equipat amb llit, tauleta, cadires, taula de centre i lavabo. A més, s'havia diferenciat l'àrea quirúrgica i l'àrea mèdica. La quirúrgica estava distribuïda en diverses sales amb un total de setze llits destinats a traumatologia i divuit a cirurgia, una sala de cures amb l'instrumental necessari i una sala d'operacions amb una taula de quiròfan. A més es disposava d'un aparell de diatèrmia, dos aparells de raigs ultraviolats i dos de raigs X, d'un aspirador i de l'instrumental necessari. L'àrea mèdica estava formada per sis sales

amb un total de trenta-vuit llits, departament de cures i dos menjadors que el conseller va catalogar com esplèndids.

L'hospital disposava també de farmàcia pròpia per a ús intern, inaugurada el 6 de gener de 1937, i d'escola d'infermeres, amb els Drs. Rodríguez, Botet i Morera com a professors.

En l'entrevista Gaspar Mensa lloava tot el personal de l'hospital, però principalment les figures del Dr. Solà, a qui definia com "*un treballador puntual, intel·ligent i responsable*" i de Palmira Rubio, la directora de l'hospital.

La Clínica de Maternitat i Puericultura fou l'obra estrella del període, molt comentada tant al Full Oficial com al Butlletí CNT-FAI. S'havia inaugurat el 10 de maig de 1937 i s'havia presentat com una "conquesta de la revolució" i "una millora social digna de tot elogi"³⁵. En l'entrevista, realitzada dos mesos després de la seva posta en marxa, Gaspar Mensa explicava que tenia capacitat per a 24 parteres i disposava de dues sales de parts, una sala d'intervencions completament equipada i un departament de cures, aparells de diatèrnia i de raigs ultraviolats. La clínica estava sota la direcció del Dr. Rodríguez, qualificat pel conseller com "*un metge molt entès, cordial i infadigable*", tres llevadores, tres infermeres i alguns auxiliars. Constava de tres seccions: Consultori Prenatal, Consultori de Puericultura i Clínica de Maternitat. Les gestants eren assistides al Consultori Prenatal que funcionava tots els dies per la tarda mentre que el Consultori de Puericultura assistia els nens menors de dos anys i funcionava tots els dies pel matí. En ell es donaven recomanacions a les mares sobre l'alimentació dels nadons i es tractaven les infeccions, tant les adquirides com les hereditàries.

La Clínica de Maternitat disposava d'una sala on quedaven ingressades les gestants, una sala per atendre les parteres i un annex amb tres petites sales d'aïllament en cas d'infecció puerperal. Constava, a més, d'una sala amb incubadora pels infants prematurs, dues sales de parts i una sala d'intervencions per als parts distòcics.

Entre el 10 de maig i el 30 de juny de 1937 hi van haver 38 parts: 32 espontanis, 1 prematur i 5 distòcics; i 38 nadons: 34 a terme, 1 prematur i 3 van néixer vius però van morir abans de les 24 h. A més, s'havien realitzat 109 reconeixements al Consultori Prenatal i 61 visites al de Puericultura³⁶.

Inicialment, a fi de potenciar la utilització de la Clínica i vèncer les resistències de les dones acostumades a tenir els fills a casa, es va establir l'obligatorietat d'acudir a la Clínica durant sis mesos, passats els quals l'assistència va passar a tenir un caràcter voluntari. Segons els seus promotors l'equipament de la clínica era el més modern i complet de l'època i molts professionals d'altres poblacions (Sabadell, Terrassa,

Granollers, Manresa, Reus, Mataró, Barcelona, ...) l'havien visitada. A més, la incubadora era de construcció igualadina i l'aparell d'amidar era un invent del conseller Gaspar Mensa³⁷.

Una altra de les competències de la conselleria era el sanatori. La idea de la creació del sanatori antituberculós havia estat del Comitè Antifeixista, però el Consell Municipal l'havia fet seva i havia decidit instal·lar-lo a "Les Colomines", al terme de Santa Maria de Miralles³⁸. En aquell moment estava pràcticament acabat i només faltava pintar-lo però no es podia posar en marxa per manca de diners. Tenia capacitat per a 25 persones i disposava d'aigua, telèfon i un grup electrògen per al subministrament d'energia i llum. Estava equipat amb tot el material necessari i tenia un departament d'esterilització. Se sap que mai arribà a posar-se en marxa.

Aquestes són només algunes "pinzellades" de les notícies relacionades amb la sanitat trobades en la premsa igualadina publicada durant la Guerra Civil. N'hi ha moltes més que no s'han comentat, mereixedores d'un estudi més a fons. La informació obtinguda és important ja que, com s'ha dit al principi, la documentació sobre aquesta etapa és pràcticament nul·la i més en matèria sanitària. Gràcies a la premsa local de l'època hem pogut conèixer una mica més quina era la situació sanitària durant la Guerra Civil i aquest fet ens fa considerar que la premsa local és una bona font d'informació per a l'estudi de la història de les ciències de la salut ja que sol reflectir la situació política, social i cultural de l'època.

SIGLES

ACAN: Arxiu Comarcal de l'Anoia
AFMI: Arxiu fotogràfic Municipal d'Igualada
AMI: Arxiu Municipal d'Igualada

BIBLIOGRAFIA

- GARCIA DIEZ, Ferran. *Història de l'Hospital d'Igualada*. Igualada, Hospital d'Igualada, 2007.
- HERVÁS I PUYAL, C. *Sanitat a Catalunya durant la república i la guerra civil*. [en línia]. Barcelona : Universitat Pompeu Fabra. Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, 2005 <<http://www.tesisexarxa.net/TDX-1227107-125336>> [consulta: 15 maig 2008].

- MIRET I SOLE, M. Teresa. *La premsa a Igualada (1808?-1982)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1983, vol. 1
- TÉRMENS I GRAELLS, Miquel. *Revolució i guerra civil a Igualada (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- TORRAS ENRICH, Margarida. Situació hospitalària a Igualada durant la guerra civil. Dins: USTRELL, J.M. (Coord), *Història de les Ciències de la Salut a l'Anoia*, Barcelona, Fundació Uriach 1838, 1998.
- VIVES I SABATÉ, Marta; MIRET I SOLÉ, M. Teresa. *D'Aqualata a Igualada: 50 documents, 50 mirades a la història d'Igualada*, Igualada, Consell Comarcal de l'Anoia i Generalitat de Catalunya, 2007.

NOTES

1. ACAN- AMI , Lligall 1939-B (1939).
2. Aquest treball fou el guanyador del Premi Doctor Joan Mercader de recerca de l'any 1988.
3. El dia 21 de juliol de 1936 s'havia constituït a Igualada el Comitè Antifeixista, format per 23 membres, amb predomini dels representants de la CNT (8) que passaren a ocupar les conselleries més importants, entre elles la de Sanitat i Assistència Social., conselleria que van mantenir fins la reestructuració del 31 de març de 1938 , que va passar a mans d' Antoni Borràs i Quadres, del PSUC.
4. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 1 (21 novembre 1936), p. 1.
5. Redactats en castellà ja que la majoria dels refugiats procedien de Madrid, Toledo i Astúries.
6. *Butlletí CNT-FAI*, núm. 26 (26 juny 1937), p. 2-3, núm. 27 (3 juliol 1937), p. 2-3; núm. 28 (10 juliol 1937), p. 2-3, núm. 29 (17 juliol 1937), p. 2; núm. 30 (24 juliol 1937), p. 2.
7. *Butlletí CNT-FAI*, núm 63 (12 març 1938), p. 2-3, núm. 64 (19 març 1938), p. 2; núm. 65 (26 març 1938), p. 2; núm. 66 (2 abril 1938), p. 2-3, núm. 67 (9 abril 1938), p. 2-3.
8. *Diari del Poble*, núm. 12 (19 setembre 1936), p. 3.
9. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 53 (23 març 1937), p. 1-2.
10. *Butlletí CNT-FAI*, núm. 13 (27 març 1937), p. 4.
11. *Horitzons*, núm. 17 (28 maig 1937), p. 5-6.
12. *Horitzons*, núm. 31 (10 setembre 1937), p. 4.
13. *Diari del Poble*, núm. 2 (8 setembre 1936), p. 4.
14. *Diari del Poble*, núm. 11 (18 setembre 1936), p. 3.
15. *Diari Del Poble*, núm. 17 (25 setembre 1936), p. 3.
16. Palmira Rubio fou una destacada militant de la CNT que va ser nomenada directora (mestressa) de l'Hospital comarcal el 30 de juliol de 1936.
17. *Diari del Poble*, núm. 19 (28 setembre 1936) ,p. 3.
18. *Diari del Poble*, núm. 24 (3 octubre 1936), p. 1.
19. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 48 (11 març 1937), p. 3.
20. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 21 (7 gener 1937), p. 3.
21. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 64 (17 abril 1937), p. 2.
22. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 176 (5 març 1938), p. 2.
23. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 214 (16 juliol 1938), p.3-4.
24. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 24 (14 gener 1937), p. 2-3.
25. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 154 (18 desembre 1937), p.4.

La sanitat i la premsa igualadina durant la Guerra Civil

26. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 236 (5 octubre 1938), p. 4.
27. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 242 (5 novembre 1938), p. 4.
28. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 40 (20 febrer 1937), p. 1-2.
29. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 72 (6 maig 1937), p. 1-2.
30. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 160 (8 gener 1938), p. 3. La mateixa nota es va publicar també al *Butlletí CNT-FAI*, núm. 55 (15 gener 1938), p. 4 i a *Horitzons*, núm. 49 (22 gener 1938), p. 3.
31. *Butlletí CNT-FAI*, núm. 26 (26 juny 1937), p. 2-3, núm. 27 (3 juliol 1937), p. 2-3; núm. 28 (10 juliol 1937), p. 2-3, núm. 29 (17 juliol 1937), p. 2; núm. 30 (24 juliol 1937), p. 2.
32. *Butlletí CNT-FAI*, núm. 63 (12 març 1938), p. 2-3, núm. 64 (19 març 1938), p. 2; núm. 65 (26 març 1938), p. 2; núm. 66 (2 abril 1938), p. 2-3, núm. 67 (9 abril 1938), p. 2-3.
33. *Butlletí CNT-FAI*, núm. 27 (3 juliol 1937), p. 2-3.
34. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 11 (15 desembre 1936), p. 2.
35. *Butlletí CNT-FAI*, núm. 20 (15 maig 1937), p. 2.
36. *Butlletí CNT-FAI*, núm. 27 (3 juliol 1937), p. 3.
37. *Butlletí CNT-FAI*, núm. 64 (19 març 1938), p. 3.
38. *Full Oficial del Consell Municipal*, núm. 21 (7 gener 1937), p. 3.

Sala d'operacions de la Clínica de Maternitat i Puericultura

Rosa M. Parés i Marimón - Manuel M. Escudé i Aixelà

*A sobre: Sala de l'Hospital d'Igualada.
A sota: Inauguració de la farmàcia de l'Hospital d'Igualada.*